

Slovenská a česká definícia situácie

Čas: 1992, január

VLADIMÍR KRIVÝ*

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava

Slovak and Czech definitions of the situation

Time: 1992, January

Abstract: The empirical study deals, within the context of the transformation with the differences in the evaluations and orientations of Czech Republic and Slovak Republic citizens. Then later also with the conceptions and ideas of the citizens of the Slovak Republic concerning the constitutional structure of the state. It is based upon research data from January 1992.

Differences are investigated in such orientations as, for instance, trust in the future, trust in the regime, trust in the main institutions and personalities, the symbols of the transformation, the structure of prevailing fears, their attitude towards people and groups which are "different", understanding of the role of a state, the economic thinking, the evaluation of the economic transformation as it is carried out, privatization, one's ideological and political affiliation with certain groups, etc. The decisive difference between both republic was the difference in the trust and the support given to the transformation process.

A comparative analyses of the preferences of the citizens of the Slovak Republic, as far as the constitutional structure of the state is concerned, both on the general level and on that of "functional imperatives", led to the identification of two clear-cut groupings and one large grouping with uncertain orientations towards the state constitutional structure before their decision in the elections of June 1992.

Sociologický časopis, 1993, Vol. 29 (No. 1: 73-87)

Budem tu hovoriť predovšetkým o rozdieloch v hodnoteniach a orientáciách občanov ČR a SR, v ďalšom potom o štátoprávných predstavách občanov SR. Opierať sa pritom budem o dáta z výskumu firmy CSA z roku 1992 [Aktuálne 1992].² Kontextom je proces transformácie.

*) Veškerou korespondenci pošlejte na adresu: PhDr. Vladimír Krivý, CSc., Filozofická fakulta UKo, Súkennická 5, 821 09 Bratislava.

1) V skrátenej podobe a v rovnakom duchu som o tom hovoril na seminári vo Francúzskom inštitúte v Prahe v máji 1992, publikované v zborníku príspevkov ["Sociální 1992]. Analýza štátoprávných názorov bola publikovaná deň pred parlamentnými voľbami v Kultúrnom živote [Krivý 1992a]. Pri spracovaní príspevku pre Sociologický časopis v novembri 1992 som sa rozhodol nerobiť také úpravy v textoch, ktoré by boli vedené neskorším poznáním povolebného vývoja. Blížšie informácie z výskumníckej "kuchyne", najmä týkajúce sa operacionalizácie a konštrukcie syntetických ukazovateľov, možno nájsť v [Krivý 1992b].

2) Budem analyzovať dáta z výskumu, ktorý v januári 1992 uskutočnilo Centrum pre sociálnu analýzu, s. s. r. o., terénny zber údajov zabezpečoval v SR Metodicko-výskumný kabinet Slovenského rozhlasu (výberový súbor 1308 respondentov), v ČR Středisko demoskopických výzkumů v Prahe (výberový súbor 788 respondentov), formou štandardizovaných rozhovorov

Prvou základnou otázkou je, ako vnímali, ako si definovali *situáciu* občania v jednej a v druhej republike, ako si interpretačne tvorili svoj "svet" - a ako sú tieto definície blízke, alebo vzdialené. Nazrieme do toho "cez" orientácie, vzt'ahujúce sa k ekonomickým momentom, k politickým inštitúciám a osobnostiam, k pocítovaným spoločenským problémom a ohrozeniam, k štátoprávnym záležitostiam vtedajšieho Česko-Slovenska, k ideovým prúdom, "cez" postoje k ľuďom a skupinám, ktorí sú "iní" a pod. Niektoré z parametrov sú povrchovejšie a rýchlejšie sa menia - dnes by už, samozrejme, vyzerali inak. Iné parametre zachytávajú hlbšie, najskôr sociokultúrne stránky a ich trvácnosť je výraznejšia.

Druhou základnou otázkou je, do akej miery sú tieto definície a tieto "svety" občanov ČR a SR kompatibilné. V texte uvádzam svoj niekdajší názor, povolebný vývoj ponúkol inú odpoveď; hoci v podstatne inej polohe, predsa len táto otázka zostáva otvorenou i do budúcnosti.

Treťou základnou otázkou je, nakoľko zistenia vysvetľujú to, čo sa neskôr udialo...

1. ČR a SR: hodnotenia a orientácie občanov

Orientácie občanov v ČR a SR sú značne rozdielne. Špecificky sa v jednej i druhej republike spájajú, rozdielnosť sa posilňuje, vytvára sa rozdielna celková atmosféra. Jednotlivé orientácie sú zakotvené do týchto národných kontextov a mimo nich ich nemožno ani pochopiť, ani skúmať.

1.1. Dielčie odlišnosti

Vo výskume vystali ďalej uvádzané významné *odlišnosti*. Vo všetkých prípadoch, ktoré budeme spomínať, sú *tieto rozdiely na hladine významnosti 0,001*. Keďže chceme medzi nimi ďalej diferencovať a vždy mimoriadne vysoká hladina významnosti nám v tom už nepomôže, použijeme ako ďalšie kritérium koeficient kontingencie. Pre lepšiu orientáciu vo veľkostiach medzirepublikových rozdielov budeme tieto vyjadrovať počtom hviezdíčiek *.³

s dotazníkom. Náhodný kvótny výber viedol k vzorkám reprezentatívnym z hľadiska veku, pohlavia, vzdelania, národnosti, veľkosti sídla a územného rozloženia na úrovni bývalých krajov. Odborným gestorom výskumu bola dr. Zora Bútorová, na výskume ďalej z materskej firmy participovali I. Dianiška, M. Dobrovodský, P. Frič, T. Rosová. Výlučne ako akademickí pracovníci participovali I. Radičová a autor tohto príspevku. Z českej strany prispeli analýzami E. Stehlíková a O. Šmídová.

³) Počet hviezdíčiek bude približne vyjadrovať výraznosť rozdielov podľa koeficientu kontingencie takto (rozdiely sú významné vždy na hladine 0,001):

* koeficient kontingencie v pásme do 0,250

** koeficient kontingencie v pásme od 0,251 do 0,350

*** koeficient kontingencie v pásme od 0,351 a viac.

V mnohých prípadoch pôjde o súhrnnú charakteristiku viacerých dielčích indikátorov a tam bude počet hviezdíčiek vyjadrovať iba značne voľne určitú ťažiskovú veľkosť týchto rozdielov. V prípade výraznejších nerovností v súhrnných charakteristikách budeme charakterizovať aj profil.

**** Celková dôvera v režim (**) a v budúcnosť (*).** V SR bola táto dôvera, pravda, citeľne nižšia v porovnaní s ČR.

***** Dôvera v hlavné inštitúcie a osobnosti - symboly transformácie.** Vzťahovalo sa to najmä na prezidenta V. Havla a na V. Klauza (***), menej priepastné rozdiely sa týkali dôvery k Federálnemu zhromaždeniu, federálnej vláde, vlastnej národnej vláde, ako aj k spoločenstvu európskych krajín (*). Táto dôvera bola väčšia na českej, menšia na slovenskej strane.

***4 Pociťované problémy.** I. Dianiška [Aktuálne 1992] zisťuje, že v ČR dominovali problémy s kriminalitou, problémy ekológie a zdravotníctva, v SR boli prioritizované problémy životnej úrovne, sociálneho zabezpečenia a najmä nezamestnanosti.

*** Spoločenské obavy.** V SR bola celkove vyššia úroveň priznávaných obáv a odlišné boli aj ich proporcie. Aj tu, vo všetkých zisťovaných prípadoch, sú rozdiely štatisticky významné (zväčša *, v niektorých prípadoch viac). V porovnaní s ČR väčšie obavy a štatisticky najvýraznejšie rozdiely sa týkali prílišného zasahovania cirkvi do politiky a priveľkého vplyvu Židov na ekonomický a politický život. To posledné môže byť, pravda, čiastočne spôsobené aj inou "kultúrnou šupkou", ktorá v ČR väčšmi zabráňuje verejne deklarovať niektoré neslušné názory.

*** Názor na úlohu štátu.** V SR, pravda, neprevažujú tí, ktorí podporujú štátne vlastníctvo podnikov či centrálne plánovanú ekonomiku, ale v porovnaní s ČR je ich významne viac. Štátно-paternalistické očakávania vyjadruje zreteľná väčšina v SR, žiadajúca, aby vláda zabezpečovala náhradný výrobný program tým podnikom, ktorým hrozí nezamestnanosť. V ČR je takáto požiadavka citeľne menšinová. Pri porovnaní predsa len nezabudnime úplne ani na to, že tí druhí sa vyjadrovali v situácii, kedy im voda siahala po pás; tým prvým stúpala k brade.

*** Názor na štýl politického vedenia, spôsoby riešenia konfliktov, názor na to, čo je prípustné a demokratické.** V SR bola predsa len nižšia ochota (v porovnaní s ČR) rešpektovať parlamentné voľby, keď sa v medziobdobí zmení verejná mienka; skôr by sa parlamentu tolerovalo, ak by nedodrжал "nevyhovujúcu" ústavu. Väčšie než v ČR boli očakávania silnej osobnosti, ktorá by tu "urobila poriadok".

*** Úroveň ekonomického myslenia.** Citeľná väčšina občanov v SR sa hlási k ekonomicky utopickému názoru, že v dobre fungujúcej ekonomike by nemali byť vôbec žiadni nezamestnaní. Väčšina občanov v ČR takýto názor odmieta. Indikuje to odlišnú pripravenosť na dospelý ekonomický život bez ilúzií, predsa len však pamätajme, že občania ČR nie sú pod takým tlakom reality nezamestnanosti ani obáv z nezamestnanosti, ako občania SR.

**** Hodnotenie prebiehajúcej ekonomickej reformy (**) a očakávania jej osobných prínosov (*).** Ani v SR síce nedominujú nedôverčivé a odmietavé názory nad podpornými, ale v porovnaní s ČR sú tu hodnotenia procesu ekonomickej reformy a tiež očakávania jej prínosov výrazne skeptickejšie, kritickejšie či

4) Veľkosť rozdielov ČR - SR určujeme v tomto prípade iba voľným odhadom.

dokonce odmietavejšie. Vôľa k zmene tu nepochybne existuje, ale je slabšia: iba 49 % občanov SR je presvedčených, že hospodárstvo koncom 80. rokov vyžadovalo *hlboké* zmeny [Krivý 1992c]. Svoju rolu hrajú tiež väčšie problémy pri postupe reformy a ešte viac zrejme presvedčenie, že existuje iná, menej bolestná cesta zmeny.

* Postoje k prebiehajúcej *privatizácii*. Všeobecne platí, že v ČR sú najčastejšie zastúpené podporné a pozitívne hodnotenia, zatiaľ čo v SR dominujú hodnotenia "stredové" (tam sa nájdu postoje opatrnícke, realistické, ambivalentné, stredne-prajné, stredne-neprajnícke...), neraz i priamo negatívne a tak tu privatizácia prebieha dosiaľ v atmosfére určitej nedôvery, pričom táto nedôvera vystupuje do popredia najmä v porovnaní s orientáciami a atmosférou v ČR. Globálne ("celkové") hodnotenie privatizácie je odlišné výrazne (**).

** "Za" viacerými orientáciami v SR možno nájsť určité "*triedne*" vnímanie *problémov*. Popri inom existujú napr. obavy z prichádzajúceho vykorisťovania (*) a nadchádzajúcej biedy pre väčšinu (**). Popri vecnom probléme napr. nerovností vidíme iný problém, ktorý spočíva v *dikcii* uvedených stereotypov.

** Ideové a politicko-ekonomické sebazaradenia. Odhliadnuc od problematičnosti akéhokoľvek sebazaradovania zostáva faktom, že česká scéna je "pravejšia" (*) (ľavica 13 %, stred 32 %, pravica 33 %) oproti väčšmi "ľavej" slovenskej scéne (ľavica 21 %, stred 42 %, pravica 15 %).

Čosi podobné, ale s výraznejšími slovensko-českými rozdielmi (***) nám ukazujú aj iné "okuliare" (opätovne však pozeráme cez sebazaradenie):

a) polovičné zastúpenie malej skupinky *liberálov* v SR v porovnaní so zastúpením takejto skupiny v ČR. Pripomeňme v tejto súvislosti tradičnú nedôveru voči liberalizmu na Slovensku. Problém netreba formulovať azda tak, ako keby bolo "potrebné", aby liberalizmus na Slovensku "definitívne zvíťazil"; podmienkou transformácie je jeho dostatočná váha v spektre;

b) tretinové zastúpenie *konzervatívcov* na Slovensku v porovnaní so zastúpením konzervatívcov ČR (zo skupiny na Slovensku takmer polovina pozitívne hodnotí historickú postavu J. Tisa, čo signalizuje špecifický typ konzervatívnej orientácie);

c) podiel tých, ktorí sa na tejto dimenzii *nevedia sebazaradiť*, predstavuje v SR 30 % a v ČR iba 5 percent. Z tohto možno usudzovať, že zorientovanosť a vedomie vlastnej ideovej, azda aj politicko-ekonomickej identity sú v ČR intenzívnejšie a vykryštalizovanejšie.

** *Náboženská viera*. Podiel veriacich je v SR citeľne väčšinový, v ČR výrazne menšinový. Môže to vytvárať rozdielnosť v "hlbke podložia" (vzťah k modernizácii, k individualizmu, postavenie liberálnych hodnôt at.). Dáta pre SR signalizujú pomerne najsilnejší vplyv tohto činiteľa na sebazaradovanie a na prvky historického vedomia (vojnový Slovenský štát, postava J. Tisa).

Ďalšie sledované politické a ekonomické orientácie sú náboženskou vierou (indikovanou, pravda, iba hrubo, prihlásením sa k veriacim) ovplyvnené menej výrazne, prípadne vôbec nie.

1.2. Fenomén kognitívno-emocionálnej dezorientovanosti

Práve týmto spôsobom - či prostomyselnejšie ako dopletenosť - by som označil špecifické prejavy. V ich úrovni sa taktiež ukázali rozdiely medzi ČR a SR.

Menšia alebo rozsiahlejšia kognitívno-emocionálna dezorientovanosť môže viesť k *misperpcii*, k nedostatočnej kapacite zorientovať sa a adekvátne vyhodnotiť situáciu. Nazdávam sa, že ide o krajný prejav inkonzistencie, a to so špecifickým, v názve naznačeným mechanizmom - nemožno ho teda posudzovať ako obyčajnú inkonzistenciu, neraz vysvetliteľnú prirodzenou ambivalenciou stránok života. Ak základným výkladovým rámcom konania je "individuálna (a skupinová) definícia situácie", nepodíela sa vari misperpcia na takomto definovaní? Potom možno zisťovať výskyt či zastúpenie chybných výkonov v tom-ktorom období a v tom-ktorom spoločenstve. Nie vždy je to možné, hlavným problémom je, ako zabezpečiť objektívne posúdenie, ktorý výkon je chybný, v ktorých prípadoch ide nie iba o svojráznu percepciu, ale priamo o misperpciu. Všeobecne je zrejmé, že obdobie dramatických zmien a masových frustrácií je faktorom provokujúcim zvýšenie parametru a kritická hranica sa pritom ani nemusí spájať s majoritou.

Uvediem príklad, to, čo sme identifikovali v jednej oblasti: pri posudzovaní a výbere výrokov o privatizácii. Na štyroch miestach mohli nastať "*kognitívne havárie*" a ony aj v nejednom prípade nastali: respondent sa "z duše" stotožnil s úplne kontradiktorskými výroky. Takto kontradiktorké boli nasledovné výroky, "zamiešané" medzi 24 predloženými výroky: I. "Privatizácia prinesie úžitok všetkým" - "Privatizácia je podvod"; II. "Privatizácia je premyslená" - "Privatizácia je nedomyslená"; III. "Väčšina podnikateľov a živnostníkov nie sú poctiví ľudia" - "Väčšina podnikateľov a živnostníkov sú poctiví ľudia"; IV. "Malo by sa privatizovať menej" - "Malo by sa privatizovať viac". Zdôrazňujem, že nešlo o obyčajný súhlas, nešlo o rutinné posudzovanie každého výroku - žiadal sa výber iba tých výrokov, ktoré respondentovi "hovoria z duše".

Skutočnosť, že analyzovaný fenomén sa vyskytuje v slovenskom i v českom súbore, pričom obidva súbory boli navyše realizované inými anketárskymi sieťami, okolnosť, že český profil havárií kopíruje slovenský profil (alebo opačne), ibaže na približne polovičnej úrovni - to viedlo k hypotéze, že nejde o metodologický artefakt, ale o reálne existujúci jav - fenomén kognitívnej dezorientácie. Potom je zmysluplné zisťovať celkovú frekvenciu javu.

Tabuľka 1. "Kognitívne havárie" v ČR a SR - početnosť jednotlivých havárií

havária č.	Výskyt (v percentách)	
	ČR	SR
I.	1,3	5,6
II.	7,5	14,6
III.	7,6	12,4
IV.	1,8	5,4

Tabuľka 2. "Kognitívne havárie" v ČR a SR - celková početnosť havárií

republika	počet kognitívnych havárií		
	0	1	2-4
ČR	84,6	12,8	2,5
SR	70,8	22,6	6,6

Veľkosť medzirepublikových rozdielov, čo do celkovej početnosti havárií, je aj v tomto prípade na hladine významnosti 0,001; koeficient kontingencie má hodnotu 0,157. Pritom zastúpenie ľudí "kognitívne havarijných" bolo v českom súbore nižšie.

Fenomén kognitívno-emocionálnej dezorientácie si zaslúži ďalšiu pozornosť. Nejde v nijakom prípade o jav väčšinový, ale ak sú tieto úvahy správne, je to menšinový fenomén s nezanedbateľným dosahom.

1.3. Vyššie poschodie: ako a do čoho sa orientácie spájajú

Názov tejto subkapitoly je, pravda, poplatný logike vysvetľovania: vyšli sme z jednotlivých čiastočných orientácií a tie sa potom spojili do "vyšších" (zväčša zmysluplných) celkov. V skutočnosti postup by mohol byť obrátený a názov pozmenený: jednotlivé orientácie sú súčasťou hlbšie zakotvených štruktúr, faktory z pozadia sa prejavujú prostredníctvom jednotlivých indikátorov.

To, čo je v skúmaných orientáciách v ČR a v SR všeobecne rozhodujúce, je tá-ktorá *celistvá podoba orientácií a postojov*. Chceme tým vyjadriť predovšetkým názor, že často je to práve celkový postoj k spoločenskej zmene a transformácii, ktorý generuje jednotlivé postoje a orientácie. Napr. dôvera v privatizáciu a jej podpora v tomto štádiu (resp. nedôvera a odmietanie) nie je ani tak funkciou osvety, poznatkov o privatizácii, ale je funkciou celého *postojového transformačného syndrómu*. V tom je obsiahnuté, že jednotlivé orientácie nachádzame dosť úzko poprepájané, pravda, do niektorej spomedzi viacerých možných podôb.

K tomuto všeobecnému konštatovaniu treba doplniť špecifikujúce poznámky:

- avedená kryštalizácia obsahuje v sebe aj citeľnú ideologizáciu vecných problémov transformácie, a tá existuje tiež medzi obyvateľstvom. Ideologizácia sa prejavuje aj ako polarizácia problému: "si za, alebo proti?"
- zastúpenie výsledných celistvých kombinácií orientácií a postojov, je v ČR, pochopiteľne, nemálo iné, než v SR;
- v ČR sú tieto výsledné orientácie *vykryštalizovanejšie* než v SR, t.j. sú tesnejšie a pevnejšie späté. Inými slovami, v SR z jednej orientácie ťažšie usúдите, aká asi bude iná orientácia nositeľa. V SR je tiež viac miesta pre to, čo predstavuje alternatívu voči základnému prúdu "celistvých orientácií": sú to nezriedkavé prípady neprepojených orientácií, neraz udivujúcich nezosúladených kombinácií, najčastejšie ako dôsledok *nezorientovanosti*. Všeobecne platí, že vykryštalizované postoje sú jednak stabilnejšie, jednak prístupné skôr zmene v *smere* existujúcej orientácie; slabo "pozliepané" orientácie sú všeobecne prístupnejšie akémukoľvek

vplyvu a zmene. Výsledkom takejto zmeny nemusí byť iba prechod od nezorientovanosti k zorientovanosti, ale taktiež prechod od jedného typu nezorientovanosti k inému typu nezorientovanosti.

Celkové hodnotenie prebiehajúcej *privatizácie* v ČR i v SR súviselo mimoriadne silne (***) s hodnotením *ekonomickej reformy*, veľmi silne (**) so spokojnosťou s *režimom*, ako aj s hodnotením *spoločenských vyhliadok* do budúcnosti, menej silne (*) s dôverou v také *inštitúcie*, ako je napr. FZ, prezident či federálna vláda. Odlišnosť medzi ČR a SR spočíva jednak v tom, že uvedené súvislosti medzi privatizačnými orientáciami a ďalšími blokmi orientácií sú v ČR vždy o stupeň silnejšie než v SR, jednak tiež v odlišnej úrovni a zastúpení orientácií: v ČR je atmosféra väčšmi pro-transformačná.

*** U občanov SR bolo možné odhaliť silné obavy zo zlých *dôsledkov transformácie* ("čo to ešte prinesie?"); v ČR takto dominujú obavy z *nezdaru samotnej transformácie* ("čo ak to nevyjde?").⁵

**⁶ Existujúce orientácie v ČR možno vyhodnotiť tak, že *transformácia* sa tu chápe predovšetkým ako *nevyhnutnosť, výzva a skúška*; v rozložení orientácií v SR to nachádzame tiež; oproti tomu silnejšie je prítomný iný moment: akýsi podtón sťažovania sa, čo to na nás "vymýšľajú", čo nám to *vnucujú*, ale aj obyčajná nezorientovanosť a nechápavosť, o čo vlastne ide.

Mnohé čiastočné odlišnosti súhrnne vystúpia prostredníctvom nasledovných *syntetických ukazovateľov*, indexov:

Tabuľka 3. Hodnoty syntetických ukazovateľov v ČR a v SR

ukazovateľ	ČR			SR			ČR/SR (koef. kont.)
	úroveň indexu			úroveň indexu			
	0	1	2	0	1	2	
podpora režimu	17,4	61,5	21,1	40,8	54,7	4,6	0,303
ekonomická dôvera	15,5	34,4	50,1	25,9	55,1	18,9	0,311
etastická orientácia	52,2	25,1	22,7	32,9	26,5	40,5	0,205
nedemokratická orient.	52,0	35,8	12,2	35,6	43,1	21,3	0,168
nedôvera voči "iným"	45,8	47,3	6,9	22,5	65,6	11,9	0,238
podpora privatizácie	9,6	48,6	41,8	19,8	66,5	13,7	0,307

Z hodnôt týchto ukazovateľov potom môžeme prostredníctvom ďalšieho sumačného indexu vyjadriť *súhrnný potenciál* nádejný pre transformáciu, ako aj alternatívny potenciál problematických orientácií transformácie.

⁵) Na to prvé usudzujeme najmä z vytvoreného "indexu obáv z dôsledkov transformácie": medzi občanmi SR je 20 % a medzi občanmi ČR až 40 % takých, ktorí mali vysoké obavy z dôsledkov ekonomickej transformácie. Súhlasne s týmto rozdielom dve tretiny občanov ČR a jedna tretina občanov SR nemali takéto podozrenia a obavy (resp. mali ich minimálne). To druhé indikujú viaceré orientácie, napr. vyššie očakávania v ČR - v porovnaní so SR - z výsledkov reformy, a to i v podsúbore ľudí obávajúcich sa zastavenia reformy.

⁶) Posúdenie rozdielov robíme v tomto prípade iba voľným odhadom.

Tabuľka 4. Rozloženie orientácií v ČR a v SR podľa celkovej nádejnosti transformácie

	počet bodov nádejnosti transformácie	ČR	SR
(najproblematickejšie)	0 - 2	3,3	7,0
	3 - 4	9,2	25,2
	5 - 6	18,3	32,8
	7 - 8	23,9	23,3
	9 - 10	29,6	9,4
(najnádejnejšie)	11 - 12	15,7	2,3

Pätina (21,3 %) občanov v ČR a polovica (49,8 %) občanov v SR mali podpriemernú hodnotu (t.j. 0-5 bodov stupnice) tohto celkového ukazovateľa - vyznačovali sa teda orientáciami, ktoré možno považovať za problematické z hľadiska nádejnosti transformácie. Viac než dve tretiny (69,2 %) občanov v ČR a tretina (34,9 %) občanov v SR mala nadpriemernú hodnotu (t.j. 7-12 bodov stupnice) tohto ukazovateľa - vyznačovali sa teda orientáciami, ktoré možno považovať za nádejné pre transformáciu. Koeficient kontingencie, vyjadrujúci veľkosť rozdielnosti medzi rozloženiami ČR a SR, mal veľmi vysokú hodnotu 0,388 pri hladine významnosti 0,001.

Vytvoríme ešte jeden syntetizujúci ukazovateľ. Bude postavený na niektorých už použitých indikátoroch, akcentujúc nedôveru/odmietanie, resp. dôveru/podporu.⁷ *V pásme celkove nedôverujúco-odmietavej orientácie nachádzame v ČR 24,1 % a v SR 50,3 % súboru. V pásme celkove dôverujúco-podpornej orientácie je v ČR 71,5 % a v SR 40,4 % súboru. Zostatok - v ČR 4,4 % a v SR 9,3 % - sa nachádza v úzkom stredovom "zero-pásme". Aj v tomto prípade boli rozdiely medzi republikami veľmi výrazné: pri hladine významnosti 0,001 mal koeficient kontingencie hodnotu 0,388.*

Všetky uvádzané rozdiely medzi ČR a SR sú štatisticky významné na hladine 0,001. Sociologicky tým rozhodujúcim čo vidíme, je rozdiel v dôvere a podpore transformačného procesu v ČR a v SR. Snáď stojí za to pripomenúť myšlienku, ktorú s odkazom aj na M. Granovettera zdôrazňuje Možný [1991]: že povaha každého ekonomického konania je podstatne ovplyvnená hladinou dôvery v prostredí, kde sa toto konanie odohráva. Korektne už len treba dodať, že nami uvádzané zistenia sa bezprostredne vzťahujú k jednému typu dôvery.

Stupeň vzdelania je v ČR i v SR jedným z tých vplyvnejších determinantov pôsobiacich na výsledné orientácie. V ČR však pôsobí silnejšie, väčšmi ovplyvňuje orientácie. Ukazuje sa, že je to spôsobené tiež tým, že v SR zoslabuje vplyv determinantu nasledovná skutočnosť: sympatizanti ešte pôvodného Kresťansko-

⁷) Opäť ide o typ sumačného indexu. Ako položky sú použité: hodnotenie režimu, hodnotenie vlády, hospodárskych vyhliadok do budúcnosti, celkových spoločenských vyhliadok, hodnotenie privatizácie, očakávané výsledky ekonomickej reformy vo vzťahu k rodine a vo vzťahu k spoločnosti. Celkové skóre z uvedených siedmich položiek sa pohybuje v intervale -7 až +7 bodov, t.j. od vyhranenej nedôvery po výraznú dôveru.

demokratického hnutia mali vcelku nižšie vzdelanie, ale pritom zároveň "podpornejšie" orientácie, než by sa inak z dosiahnutej úrovne vzdelania dalo usudzovať; prejavovala sa v tom podpora vtedajšieho "ich" režimu, viacerí z nich tak obhajovali "svoje".

Inak, postojové rozdiely i medzi rovnakými vzdelanostnými kategóriami ČR a SR (ak napr. porovnávame vysokoškolsky vzdelaných v SR s ľuďmi s podobným vzdelaním v ČR) sú vcelku výrazné. Ukazuje sa, že rozhodujúcim je socio-kultúrny systém so svojimi hodnotami, interpretáciami, životnými vzorcami, štýlom myslenia, symbolmi, zažitou a kultúrne spracovanou skúsenosťou... Školský systém je ponorený do takéhoto socio-kultúrneho systému a vyťahovať sa sám za vlasy nie je vôbec jednoduché.

1.4. Jeden svet, a či dva svety?

Teraz, keď sme uviedli rad momentov, v ktorých ČR a SR vyzneli svojím spôsobom priam ako dva odlišné svety, chceme predsa len varovať pred nekriticky absolútnym prijatím takéhoto dojmu. Skutočné hodnotové a postojové rozdiely možno predsa len nemusia byť natoľko výrazné. Nezabúdajme, že vo viacerých prípadoch išlo o postojové deklarácie a tie treba brať s rezervou. I národná letora vstupuje do hry: na českej strane pružnosť a výkyvy, na strane slovenskej pomalé prispôbovanie novým situáciám a zotrvačnosť: možno sme preto i v rôznej fáze obratu. To sú niektoré možnosti, ktorými nechceme zatušovať skôr konštatované rozdiely, ale upozorniť na potrebu opatrnejšieho zvažovania. A ešte jedna dôležitá vec. Konštatované rozdielnosti môžu byť pre niekoho dôkazom, že tieto "dva svety" nepatria viac k sebe a treba ich nevyhnutne oddeliť. Nevidíme to tak. Aj táto rôznosť môže byť kompatibilná, zvládnuteľná a dokonca i produktívna - a to ešte nepočítajúc komparatívne geopolitické výhody spolužitia.⁸ Je pravda, že niektoré vnútorné transformačné prekážky v SR sú iné a obzvlášť ťažké.

S odstupom času som dostal priamu otázku: líšil sa politický vývoj na Slovensku po roku 1989 od vývoja v českých zemiach preto, že populácia na Slovensku mala až tak odlišné hlbšie orientácie, alebo, že práve v dôsledku slabšej vykryštalizovanosti takýchto štruktúr existoval na Slovensku väčší priestor pre politickú a názorovú manipuláciu? Tieto dve príčiny sa vzájomne nevylučujú, dáta výrazne signalizujú prítomnosť oboch možností. Súhlasná odpoveď na obe uvažované príčiny pritom sama osebe nemusí marginalizovať ani závažnosť iných, ešte ďalších príčin a okolností divergencie.

2. Štátoprávne preferencie občanov Slovenska - typológia

Samostatnou kapitolou vzťahov ČR a SR sú tie *štátoprávne predstavy a orientácie občanov SR*, ktoré sa podieľali na volebných výsledkoch v júni '92 a tie rýchlo vyústili do rozdelenia Česko-Slovenska.

Porovnáme štátoprávne orientácie občanov SR (v súbore ČR viaceré otázky neboli položené) na dvoch úrovniach, ktoré môžeme charakterizovať ako

⁸) Toto je úvaha z mája 1992. Naplnili sa iné možnosti... Nefalzifikuje to pôvodnú úvahu. To, čo sa udialo, rozhodne malo svoj hlbší základ, ale nebolo to jediné možné vyústenie.

(1) *všeobecné štátoprávne preferencie* a (2) *posudzovanie jednotlivých "funkcionálnych nevyhnutností"*. Budeme tak skúmať, nakoľko sú názory občanov vykryštalizované, či naopak, vnútorne rozporné, do akej miery sú ich želania splniteľné, alebo utopické v dôsledku práve svojej rozpornosti.

Musíme si najprv pripomenúť, aké usporiadanie vo všeobecnosti občania SR začiatkom roku 1992 preferovali: spoločný štát s jedinou vládou, parlamentom a ústavou 21 %, spolkové usporiadanie 7 %, federácia dvoch republík 27 %, federácia troch republík 9 %, konfederácia 16 %, samostatný slovenský štát 13 %, niečo iné 3 %, nevedeli 4 percentá.

Na inej úrovni ležia potom názory na funkcionálne nevyhnutnosti: má, alebo nemá mať každá z republík svoju vlastnú armádu, zahraničnú politiku, finančnú a menovú politiku, majú, alebo nemajú byť zákony SNR nadradené nad zákony federácie a pod.? Odpovede podporujúce jednotlivé požiadavky zvýšenia samostatnosti signalizovali pranie čiastočne či úplne vzdialiť republiky od seba; odpovede odmietajúce takéto požiadavky vyjadrovali zasa želanie udržať základné spojivá. Medzi ľuďmi bolo iba skromne rozšírené vedomie, že v skutočnosti každé základné štátoprávne usporiadanie má svoje funkcionálne nevyhnutnosti, a preto do úvahy prichádzajú iba isté kombinácie - zatiaľ čo iné kombinácie sú nezlučiteľné, a teda nereálne.

2.1. Vyhranení a neurčití

Medzi občanmi SR počiatkom roku 1992 existovali potom tri základné zoskupenia:

1. *Vyhranení zástancovia samostatnosti: výskum ich na Slovensku ukázal 9 percent v dospeljej populácii.* Nájďme ich medzi tými, čo sa prikláňajú k forme "samostatný štát" alebo k forme konfederácie, ktorá tiež najprv predpokladá štátnu samostatnosť (prítom existuje reálna pravdepodobnosť, že na uvažované druhokrokové konfederatívne riešenie už ani nedôjde). Vo svojej orientácii sú dôslední, možno predpokladať, že aj výrazne hlboko presvedčení.
2. *Vyhranení zástancovia spoločného štátu: na základe výskumu odhadujeme ich zastúpenie na 17 percent v dospeljej populácii.* Nájďme ich medzi tými, ktorí sa prikláňajú k federácii, prípadne k unitárnej či spolkovej koncepcii. Aj títo zástancovia sú vo svojej orientácii dôslední a pravdepodobne taktiež hlboko presvedčení.
3. *Skupina s neurčitými, zväčša aj rozkolísanými a niekedy tiež priam dopletenými predstavami: výskum ich ukázal až 73 % z dospelého obyvateľstva SR.* Časť z nich priamo uviedla, že na niektorú z otázok nemá názor. Ďalšia - a svojím spôsobom pozoruhodná - časť spojila vo svojich predstavách a želaniach to, čo v skutočnosti nemožno zlúčiť a čo sa preto ani nikdy nenaplní. Sem patria tí, ktorí hovorili o federácii, spolkovom štáte či dokonca o štáte unitárnom a zároveň podporovali (aspoň niečo, či dokonca viacero z toho ďalšieho) samostatnú menovú politiku SR, jej samostatnú armádu, nadradenosť zákonov SNR a pod. Takých nie je práve málo - napr. spomedzi tých, čo sa hlásili k federácii dvoch republík, vyše polovica s aspoň miernym súhlasom prijala prinajmenšom jednu "rozhodnú" požiadavku, najčastejšie samostatnú zahraničnú politiku. Do tejto skupiny patria aj ďalší, ktorí hovorili o samostatnom slovenskom štáte a prítom s rozpakmi

alebo priamo odmietavo sa stavali k uvedeným jednotlivým a konkrétnejším požiadavkám (samostatná armáda, samostatná zahraničná politika a pod.). Medzi tými, ktorí sa hlásili k samostatnej slovenskej štátnosti, bola takých viac než tretina.

Posúdme ešte bližšie tých, ktorí na všeobecnej rovine preferovali *konfederatívne riešenie*. Ich neurčitý koncept im dovoľuje tvrdiť takmer čokoľvek. Koncept konfederácie má najelastickejšiu image a jeho príťažlivosť sa zvyšuje najmä vtedy, ak si nevšímame, čo si o veci myslí druhá, v našom prípade česká strana - či už politická reprezentácia alebo obyvateľstvo. Elastičnosť sa prejavuje aj v rozložení názorov zástancov konfederácie: tri štvrtiny podporovali aspoň jednu integračnú požiadavku, zostávajúca štvrtina ani jednu - ale neraz iba preto, že na niektoré otázky dáva jasnú odpoveď: "neviem"! Len 19 % spomedzi zástancov konfederácie podporovalo všetky z uvedených "rozhodových" požiadaviek. Predpokladať akékoľvek súštieženie za takých podmienok ("samostatné všetko") je hlboko iluzórne. Ostatne, túto časť zástancov konfederácie sme vyššie začlenili medzi vyhranených prívržencov samostatnosti. V zostávajúcej, početnej, časti zástancov konfederácie nachádzame pomerne rovnomerne zastúpené všetky stupne od minimálnej po silnú podporu jednotlivých samostatných riešení (armáda, financie,...).

Vo vzťahu ku konfederatívnym predstavám treba poznamenať:

1. Ohromná neurčitosť a škála predstáv, ťažká uchopiteľnosť toho, "čo sa vlastne chce", vytvárajú mimoriadny priestor politickým reprezentantom konfederatívneho riešenia pre "elastické" rozhodnutia: zoberú podporné hlasy a zinterpretujú si ich podľa svojej potreby. Hmla sprevádza od začiatku toto riešenie. Akú krajinu uvidíte, keď už hmla nebude potrebná a rozplynie sa?
2. V každom zamýšľanom vzťahu, ktorý má byť perspektívny, sa odporúča pamätať nie iba na to, čo chcem ja sám/my sami, ale tiež na to, čo chce ten druhý. V opačnom prípade je to vyvolávanie či urýchľovanie hnevlivého rozhodnutia. V živote nie je niekedy na zahodenie dostatočné vedomie o tom, čo vlastne činíme.

Základnými otázkami v tejto téme štátoprávných predstáv a orientácií sú nasledovné: *prečo je tak mimoriadne silne zastúpená skupina s neurčitými predstavami (č. 3) a aké to môže mať dôsledky?*

Najracionálnejšie jadro spočíva v prirodzenom želaní mnohých ľudí dostať moc a rozhodovacie právomoci, dosiahnuť zmenu pomerov bez ich veľkého narušenia a kroku do neznáma. Tento signál je neprehliadnuteľný.

Že chtiac jedno, dosahujú ľudia často iné, že za zmenami na prvom, viditeľnom horizonte sa skrývajú vzdialenejšie a neraz rozhodujúce dôsledky - to ozaj nie je nijaké slovenské špecifikum. Je to trvalá vlastnosť histórie, voči ktorej pomáha iba pozorné uvažovanie a rozhodovanie. A ešte pokora pred tým, čo nás presahuje: pokora pred skutočnosťou, že dôsledky, ktoré vyvolávame, nikdy plne neovládame.

Neurčitosť orientácií vyplýva predovšetkým z dezorientácie. Politicky predstavuje dezorientácia príťažlivý priestor pre nepriehľadné politické riešenia. Najmä presadzovanie volebného hesla konfederácie sa bude opierať o takúto

inkonzistenciu až dezorientovanosť, o čiastkovú prítlačivosť a podporu čiastočných samostatných riešení v niektorých závažných sférach zo strany obyvateľstva. Politická kultúra vyznačujúca sa značnou dezorientáciou predstavuje pôdu, na ktorej sa bude lepšie dariť autoritárskym režimom - v tom najlepšom prípade osvieteného typu, v tých horších prípadoch typu nekultivovaného a netolerantného diktátorstva. V nestabilnej situácii tieto miery názorovej neurčitosti, inkonzistencie či priam dezorientácie vo vzťahu k štátoprávnej problematike predstavujú neprehliadnuteľný rizikový faktor.

2.2. Porovnanie typov

Pozrime sa ešte na *tri rozlíšené skupiny občanov na Slovensku: či sa líšia svojimi ďalšími orientáciami*, a ak áno, ktoré orientácie sú pre nich typické.

1. Z hľadiska priznanej *dôvery v ekonomickú transformáciu* sa medziskupinové rozdiely štatisticky potvrdili. Tieto rozdiely nie sú veľmi výrazné. Celkovo väčší podiel nedôvery, prítomný u zástancov slovenskej samostatnosti, môže byť vyvolaný odmietaním "federálnej" koncepcie transformácie, alebo všeobecnou nedôverou k čomukoľvek spojenému s federáciou. Pravdepodobne medzi nimi existuje aj prúd s opačne smerovaným kauzálnym vzťahom, kde odpor voči samotnej transformácii vyvoláva túžbu po samostatnosti (s oklieštenou podobou transformácie). Podľa našich zistení možno však usudzovať, že tento prúd (uprostred zástancov štátnej samostatnosti medzi obyvateľstvom) prinajmenšom nie je dominantný.
2. Z hľadiska *podpory do-júnového režimu*, jeho inštitúcií a politickej reprezentácie sa rozdiely potvrdili. Prejavujú sa napr. tak, že v skupine vyhranených zástancov štátnej samostatnosti vyše polovica vyjadrovala nulovú podporu režimu, zatiaľ čo v skupine vyhranených zástancov spoločného štátu je takých, ktorí režim neakceptovali, necelá tretina.
3. Z hľadiska *štátno-paternalistickej orientácie* nebolo, medzi nami rozlíšenými skupinami, rozdielov.
4. Všeobecnejšie, existuje jav "*sociálnej dištancie*", odstupu a podozrievavosti, uzavretosti voči "*iným*", ktoré v jednotlivých prípadoch môžu a nemusia prerásť do výraznejších stupňov a do otvorenej hostility. Medziskupinové rozdiely existujú. Najvýraznejšie sa prejavili najmä v podiele ľudí bez takejto sociálnej dištancie a podozrievavosti: medzi vyhranenými zástancami spoločného štátu bolo takýchto otvorených ľudí tretina, medzi vyhranenými zástancami štátnej samostatnosti ich bolo značne menej, iba sedmina. I tento rozdiel - podobne ako iné, tu uvádzané - bol štatisticky testovaný a potvrdený.
5. Rešpektovanie ústavy, výsledkov parlamentných volieb a práv menšín patrí k demokratickým prejavom. Ak tieto demokratické pravidlá hry niekto zľahčuje a neuznáva, môže tak robiť; nebudeme o ňom ale tvrdiť, že je to demokraticky rozmýšľajúci občan (aj keď - podľa zistení - takmer polovica tých, ktorí sa vyznačujú nedemokratickými orientáciami, považuje samých seba za demokratov). Nás bude zaujímať, ako sú zastúpené demokratické, menej i väčšie nedemokratické orientácie. Bude nás to zaujímať preto, aby sme vedeli, v čom žijeme, i preto, aby sme lepšie odhadovali, čo nás čaká. Z hľadiska

nedemokratických orientácií rozdiely medzi identifikovanými skupinami naozaj existujú a sú tiež štatisticky významné. Ľudia s nedemokratickými orientáciami (v tom zmysle, že vyjadrujú mnohé či dokonca všetky z uvedených nedemokratických názorov) sa nachádzajú v každej skupine: medzi jasnými zástancami štátnej samostatnosti bola takých tretina, medzi vyhranenými zástancami spoločného štátu ich bola šestina, v skupine s neurčitými štátoprávnymi predstavami pätina. Na druhej strane, takých ľudí, ktorým je nedemokratická orientácia cudzia, bola medzi vyhranenými zástancami štátnej samostatnosti necelá štvrtina, medzi jednoznačnými zástancami spoločného štátu takmer polovica, v širokej "medziskupine" predstavovali tretinu.

Obe vyhranené skupiny sa medzi sebou neodlišovali čo do hodnotenia postavy G. Husáka, mimoriadne odlišne však hodnotili inú spornú postavu - J. Tisa. Takmer dve tretiny z vyhranených zástancov spoločného štátu hodnotili J. Tisa negatívne, iba 13 % pozitívne; medzi vyhranenými zástancami štátnej samostatnosti boli tieto hodnotenia zastúpené v obrátenom pomere. Môžeme iba voľne uvažovať, nakoľko sa J. Tiso odrážal v týchto hodnoteniach ako symbol slovenskej štátnosti a nakoľko ako predstaviteľ režimu. Tak či onak, zistenia posilňovali oprávnenosť jednej silnej obavy zástancov spoločného štátu: že výrazná časť zástancov slovenskej samostatnosti spája svoje predstavy o budúcnosti s priaznivým nahliadaním na J. Tisa a jeho Slovenskú republiku.

To, čo tu preberáme, sú názorové a hodnotové orientácie *občanov*. Bokom dnešnej pozornosti ležia názory, predstavy a zámery politickej elity a kontraelity, *politických strán*, ako i ďalších opinion-makerov. Pravdepodobne ich otvorené či skrytejšie kroky budú mať rozhodujúci vplyv na to, ktorá z viacerých existujúcich tendencií sa presadí ako rozhodujúca.⁹ Prinajmenšom najprv sa však musia oprieť o podporu...

VLADIMÍR KRIVÝ pracuje ako sociolog na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Orientuje sa na otázky sociologické teórie a na analýzy makrospoločenského vývoje. V súčasnosti spolupracuje na výskumu procesu transformácie slovenskej spoločnosti. Publikuje v odborných sociologických časopisoch, akož i v spoločensko-kultúrnych periodikách.

Literatúra

Aktuálne problémy Česko-Slovenska. Správa z výskumu. 1992. Bratislava: Centrum pre sociálnu analýzu.

Krivý, V. 1992a. "Akú krajinu uvidíte, keď ustúpi hmla?" *Kultúrny život*, č. 23 (4. 6.).

Krivý, V. 1992b. *Orientácie obyvateľstva v ČR a SR - január 1992*. Interný materiál. Bratislava: Inštitút stredoeurópskych štúdií FM UKo.

Krivý, V. 1992c. *Trvanie a zmena na Slovensku. Analýzy vybraných problémových okruhov z výskumu september 1992*. Bratislava: Inštitút stredoeurópskych štúdií FM UKo.

Machonin, P. 1992. "Česko-slovenské vzťahy ve světle dat sociologického výzkumu." S. 91-108 v *Dnešní krize česko-slovenských vztahů*, red. F. Gál a kol. Praha: SLON.

Možný, I. 1991. *Proč tak snadno...* Praha: SLON.

⁹) Na tomto mieste ponechávam dikciu textu z obdobia pred voľbami 1992.

"Sociální a politická proveditelnost ekonomické reformy v Československu." 1992. *Cahiers du CeFReS*, No. 1., červen 1992.

Summary

There is a considerable difference between the orientations of the citizens in the Czech Republic (CR) and in the Slovak Republic (SR). In a specific way they become connected in one and in the other republic, the differences increase, a different general atmosphere is created.

In all the mentioned cases these differences between both republics are at a significance level of 0.001. In comparison with the CR, there was among the population in the SR a considerably lower trust in the main institutions and personalities, in the symbols of the transformation, in the regime and in the future, as well as a different profile of fears at a higher level. There were greater expectations, as far as the "protecting hand" of the state was concerned, markedly different ideas about the necessary style of political leadership, more problematic manifestations of economic thinking, a significantly more distrustful evaluation of the privatization, as well as the whole economic reform, etc.

What is, generally speaking, of decisive importance in the CR and the SR is a certain general shape of orientations and attitudes. In the CR these resulting orientations are more crystallized than in the SR, i.e. they are more closely and more strongly connected. In other words, in the SR it is more difficult to deduce from one orientation other interconnected orientations of the same individual. In the SR there is also more space for what represents an alternative to the already stated basic current of crystallized orientations: these unrelated orientations are quite frequently occurring often in astonishingly uncoordinated combinations and most often as a result of a certain inconsistency. One example of such a misperception is the phenomenon of a cognitive-emotional disorientation. In general it is evident that the dramatic period of changes and frustrations on a mass scale is a factor provoking an increase in this parameter and that the critical limit is not necessarily connected with the majority.

In the CR it became evident that the atmosphere was more in favor of the transformation. In the analysis of the social fears, for instance, fears for a failure of the transformation itself were dominant, while in the SR fears of the negative consequences of the transformation prevailed. In the CR the transformation was understood, first and foremost, as an inevitability, a challenge and a trial; this could also be found in the distribution of the orientations in the SR. Another moment, however, was present there and stronger: a certain undertone of complaining about what "they are inventing on us" and what "they are imposing on us".

On the basis of the synthetical indicators of economic trust, (support given to privatization, support to the regime, static orientations, undemocratic orientations and orientations against individuals and groups which are "different" from us) we find that one fifth of the citizens in the CR, and one half of the citizens in the SR were characterized by orientations which could be considered problematic from the point of view of transformation expectancy. More than two thirds of the citizens in the CR and one third of the citizens in the SR had, on the contrary, orientations hopeful for the societal transformation. On the level of a general distrust and refusal of orientation we find one quarter of the sample in the CR and one half in the SR.

Of decisive importance is the difference in the trust and the support given to the transformation process in the CR and in the SR.

From the point of view of their preferences in constitutional structures of a state, there existed among the citizens of the SR two smaller clear-cut groups, the supporters of a functioning common state and those supporting Slovak independence. But, apart from them, a large grouping of people with rather vague and often even very inconsistent conceptions and

preferences also exist. Such a vagueness turned out to be an attractive space for unclear and disguised political slogans (e.g. a confederation as a common state).

There were differences among these three groupings in Slovakia by some other orientations as well. Among the Slovak independence supporters, a lower trust in the economic transformation, less support for the regime after November 1989, a greater social distance towards those who are "different", a greater rate of undemocratic orientations in comparison with the clear-cut supporters of a functioning common state, was found. From the point of view of a state-paternalistic orientation such differences between the groups were not confirmed.

After the elections '92 decisive measures were expected, first and foremost, of the political parties. Those, however, presupposed the support of the citizens...